

РОЗДІЛ 5 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.982.33

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОБЛІКИ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

CRIMINALIST ACCOUNTS OF THE EXPERT SERVICE OF THE MIA OF UKRAINE: HISTORICAL ASPECTS

Приходько В.О.,

*викладач кафедри криміналістики та судової експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Розглянуто історію виникнення, становлення та розвитку криміналістичних обліків оперативно-розшукового призначення. Проаналізовано передумови та причини їх створення. Серед тих, що розглядаються, наведені наступні види обліків: слідів рук, зброї та слідів її застосування, слідів зламу, слідів взуття, генетичних ознак людини, тощо.

Ключові слова: криміналістичні обліки, історичний аспект, Експертна служба, причини, передумови.

Рассмотрена история возникновения, становления и развития криминалистических учетов оперативно-розыскного назначения. Проанализированы предпосылки и причины их возникновения. Среди рассматриваемых приведены следующие виды учетов: следов рук, оружия и следов его применения, следов взлома, следов обуви, генетических признаков человека.

Ключевые слова: криминалистические учеты, исторический аспект, Экспертная служба, причины, предпосылки.

The article deals with the criminalistics database's history. Their preconditions and reasons are analyzed in. The databases of: fingerprints, traces of shots, hacking traces, footprints of shoes, genetic characteristics of a person are given.

Key words: criminalistics databases, historical aspect, the Expert service, preconditions, reasons.

Знання основних положень інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів, раціональна організація та ефективне використання відомостей, зосереджених у криміналістичних обліках МВС України знаходяться серед низки чинників, які впливають на високий рівень розкриття та розслідування злочинів, а комплекс проблем, що сьогодні є у цій сфері негативно позначається на ньому.

З середини ХХ ст. й до теперішнього часу триває закономірний розвиток сфери обліково-реєстраційної діяльності правоохоронних органів – створюються нові види обліків, змінюються форми їх ведення, реорганізуються інформаційні та експертні підрозділи, впроваджуються інформаційні технології у правозастосовну діяльність, вдосконалюється нормативно-правове забезпечення.

Дослідженню та вирішенню проблем криміналістичної реєстрації присвятили свої наукові роботи такі вчені, як Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, Н.М. Дяченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.І. Пашко, Д.П. Расейкін, П.С. Семенівський, Н.В. Терзієв, С.А. Ялишев та інші. Зазначені автори особливу увагу приділяють історичному аналізу виникнення та розвитку теоретичних основ криміналістичної реєстрації та окремих видів обліку. Питання, що пов'язані з інформаційними системами та технологіями у правозастосовній діяльності, розгля-

дали у своїх працях такі вчені, як О.О. Денісов, М.М. Зацеркляний, В.М. Струков та інші.

Метою та завданнями статті є проведення історичного аналізу розвитку криміналістичних обліків оперативно-розшукового призначення Експертної служби МВС України із визначенням передумов та причин їх виникнення у сучасних умовах динамічного розвитку системи криміналістичної реєстрації.

Робота з криміналістичною літературою свідчить про виникнення численних видів криміналістичних обліків на підґрунті кримінальної реєстрації (вживаємо термін, що притаманний періоду закладення основ сучасного криміналістичного вчення «Криміналістична реєстрація»), основним призначенням якої було виокремлення та встановлення осіб, що раніше вчиняли злочини, а також отримання довідкової інформації про особу, яка пов'язана з видом вчиненого злочину.

Кримінальна реєстрація бере свій початок зі стародавніх часів, а одні з перших відомостей, що дійшли до нашого часу, про реєстрацію злочинців відносяться до XIII ст., коли вона здійснювалася у формі калічення та понівечення. Про це свідчить договір, укладений у 1270 році між стародавнім Новгородом та німецьким містом Готланд, який передбачав, що: «... вор вещи ценой свыше полугривны наказывается розгами и клеймением в щеку» [1, с. 4].

Наступним способом реєстрації злочинців – початок ХІІ ст. у Європі та середина ХІХ ст. на території нашої держави – була письмова реєстрація засуджених до тюремного ув'язнення у процесі провадження якої кожного місяця видавалися «Відомості довідок про судимість» [1, с. 10].

Отже, на ранньому етапі свого розвитку кримінальна реєстрація одночасно мала на меті покарання злочинця, реєстрацію злочинця та реєстрацію виду злочину.

Винайдення та розвиток фотографії наприкінці ХІХ ст. спричинили її використання у цілях кримінальної реєстрації. Злочинців почали фотографувати та складати альбоми з цих фотознімків в алфавітному порядку [2, с. 17].

Наступним етапом у розвитку кримінальної реєстрації був антропометричний метод реєстрації злочинців А. Бертильона, що став першим науково-обґрунтованим методом реєстрації. У розшукових відділах поліції того часу створювалися «Антропометричні кабінети» чи «Антропометричні відділи» [3; 4; 5].

Очевидним є висновок про те, що перші методи кримінальної реєстрації не забезпечували її основної мети – ідентифікації особи. Такий стан реєстраційної діяльності був обумовлений тим, що:

- будь-які калібричні заходи, як засіб покарання та реєстрації злочинців для їх подальшого впізнання, були ненадійними у зв'язку зі зростаючим рівнем виробничого та побутового травматизму, а також війнами, що зводили до мінімуму імовірність впізнання злочинця за фізичними понівеченнями;

- таврування вказувало, що особа вчинила злочин, інколи навіть можна було встановити вид злочину, а коли і де його було вчинено – визначити було неможливо;

- «Відомості довідок про судимість» лише встановлювали попередню судимість особи, але не слугували для її ідентифікації, оскільки їх можна було використовувати лише тоді, коли підозрюваний не приховував своєї особи чи його особу можливо було встановити іншим способом;

- у цих відомостях фіксувалися лише особи, засуджені до тюремного ув'язнення, у той час як особи, засуджені до інших видів покарання, у ці відомості не вносилися;

- значна кількість фотознімків у колекції унеможливила успішний пошук потрібного фотознімку затриманого злочинця, якщо він не називав свого прізвища або його особа викликала сумнів;

- антропометрія, ґрунтуючись на наукових засадах, все ж таки мала серйозні недоліки, найбільш суттєвим серед яких було суб'єктивне сприйняття частин тіла людини під час вимірювання та опису, а також громіздкість та складність антропометричних приладів, що дозволяло проводити обміри лише у приміщенні спеціального бюро та лише у ньому особа могла бути ідентифікована.

Безперечно, що надалі «відкриття» та впровадження дактилоскопії у практичну реєстраційну діяльність, стало принципово новим етапом розвитку

кримінальної реєстрації у цілому, та передумовою виникнення нових видів криміналістичних обліків. Варто зазначити прізвища відомих зарубіжних діячів різних галузей знань, завдяки яким усі країни світу близько півтора століття використовують дактилоскопічну інформацію у розкритті та розслідуванні злочинів: англійський чиновник Вільям Гершель, шотландський лікар Генрі Фулдс, німецький лікар Вінгелм Ебер, англійський вчений-природознавець Френсіс Гальтон, англійський поліцейський інспектор Едвард Генрі, аргентинський криміналіст Хуан Вучетич. Усі вони зробили значний внесок у розвиток дактилоскопії та її використання у діяльності по розслідуванню злочинів.

Заслуги по впровадженню та розвитку дактилоскопії на Україні належать Г.М. Рудому – начальнику Київського розшукового відділення у 1901-1907 рр. Він їздив у службове відрядження до Берліну, Відня та Дрездена з метою ознайомлення з роботою поліцейських управлінь та найважливішими досягненнями у сфері кримінальної поліції. Під час відрядження його зацікавив новий метод ототожнення злочинців за допомогою дактилоскопії, переваги якого він одразу оцінив, порівнюючи з антропометрією. У результаті він придбав «Керівництво з дактилоскопії», в якому описувалася система дактилоскопічної реєстрації, а разом з тим, й засоби для дактилоскопіювання та вилучення слідів з місць вчинення злочинів. У 1903 році ним був представлений проект організації дактилоскопічного бюро у масштабах держави, а вже з початку 1904 року у Києві почало свою роботу дактилоскопічне бюро при антропометричному кабінеті Київської розшукової поліції. Тільки за перший рік його функціонування дактилоскопічну реєстрацію пройшло 1987 осіб, а за наступні два роки – 2407 злочинців. Згодом ним була підготовлена «Інструкція чинам Київської розшукової поліції», в якій вперше юридично закріплювалося використання у поліцейській практиці дактилоскопічного способу реєстрації. Нововведення Г.М. Рудого були розповсюджені по всій території країни [5, с. 214].

На території України дактилоскопічний метод реєстрації злочинців був прийнятий за основний – такий, що позбавлений суб'єктивізму, трудомісткості та складності. Окрім ідентифікації злочинців, він забезпечував ще й активний пошук осіб, які залишили свої сліди на місці вчинення злочинів. Закладення наукових основ дактилоскопії, у свою чергу, було суттєвою передумовою розвитку кримінальної реєстрації, як окремого криміналістичного вчення.

Дактилоскопічний облік тривалий час лишався основним і єдиним обліком, в якому безпосередньо зосереджувалися сліди з місць вчинення злочинів, що пояснюється, насамперед, відсутністю у той час криміналістичних знань з інших видів криміналістичних експертиз.

Подальший розвиток криміналістичних обліків є тісно пов'язаним зі зростаючими потребами оперативних та слідчих підрозділів у можливостях використання різних видів слідів з місць вчинення

злочинів у цілях їх розслідування. Поряд із цим, у науково-технічних відділах при НКВС України та інститутах судових експертиз, розширювалося коло вирішуваних завдань за певними видами досліджень, а також інтенсивно опановувалися методики проведення нових видів судових експертиз, що у свою чергу також стало передумовою утворення нових видів криміналістичних обліків.

Так, співробітник Одеського інституту судової експертизи С.Н. Матвеев у середині тридцятих років ХХ століття розробив новий важливий метод ідентифікації нарізної зброї за стріляною кулею шляхом кочення нагрітих до високої температури куль по прозорій плівці. Співробітник Київського інституту судових експертиз Н.М. Зюськін винайшов шляхи криміналістичного дослідження обрізів та зношеної вогнепальної зброї. Також у цьому інституті незадовго до Великої Вітчизняної війни був розроблений новий спосіб фіксації об'ємних слідів на сипучих ґрунтах. Сутність нового способу полягала у пульверизації слідів керосином із подальшим zalиванням його рідким гіпсом [6, с. 11].

У 1972 році на Україні було утворено кулегільзотеку – облік, що зосереджував кулі, гільзи та патрони зі слідами вогнепальної нарізної зброї, що вилучалися з місць пригод. Кулегільзотека, як кущовий облік, вперше була офіційно закріплена у першій Настанові про експертну службу, закріпленій Наказом МВС СРСР № 45 від 10. 02. 72 р. Настановою також було передбачено утворення обліку фальшивих грошей, а за необхідності – ведення інших видів обліків [6, с. 15].

Очевидним є той факт, що у 70-х роках ХХ ст. на Україні існували і нормативно були закріплені три види обов'язкових обліків: дактилоскопічний, кулегільзотека та облік фальшивих грошей. За ініціативою експертні підрозділи могли створювати інші види криміналістичних обліків.

Надалі також поступово утворювалися нові види криміналістичних обліків. Так, у 1973 році експерт ЕКВ УВС м. Києва С.Д. Герасименко вперше у СРСР розробив методику організації та використання колекцій слідів знарядь зламвання, вилучених з місць нерозкритих злочинів. Ним було розроблено порядок реєстрації об'єктів, що надходили до колекції, а також пропонувалося поряд із фотознімком сліду складати «замальовки» особливих ознак слідоутворюючого об'єкту. Згодом колекції слідів знарядь зламвання стали поширеними у багатьох інших областях України [7].

Аналіз криміналістичної літератури свідчить про те, що водночас зусилля та намагання вчених і практиків були спрямовані на удосконалення дактилоскопічного обліку, як найбільш ефективного виду обліку у ході розслідування злочинів, у формі спроб якоюсь мірою автоматизувати процес кодування та пошуку сліду чи дактилокарти.

Працівниками експертно-криміналістичних підрозділів СРСР у період 70-х – 80-х років ХХ ст. були розроблені декілька дактилоскопічних систем – «Узор», «След», «След-2», «Точка», які для полег-

шення роботи із картотекою удосконалювали класифікацію папілярних узорів та кодування відбитків і слідів [8]. Однак, не дивлячись на те, що ці системи були кроком уперед на шляху розвитку дактилоскопічного обліку, бо пошук об'єкта здійснювала машина, їм були властиві певні суттєві недоліки, а їх ефективність залишалася вкрай низькою.

На початку 80-х років в експертно-криміналістичному відділі УВС м. Києва вперше була розроблена методика з організації та використання слідів взуття, вилучених з місця пригоди. Картотека добре зарекомендувала себе на практиці, а її побудова була аналогічною до колекції слідів зламвання. Надалі картотеку слідів взуття організували у Сумській області, а потім, як обов'язковий облік, його стали організовувати в інших областях України [9]. Отже, облік слідів взуття з місць нерозкритих злочинів також був у системі криміналістичної реєстрації того часу.

Поширення наркоманії, необхідність посилення боротьби із вказаним негативним явищем, а разом із тим пошук ефективних шляхів у цьому напрямку спричинили формування в експертних підрозділах країни колекцій підібраних медичних рецептів та зразків почерку осіб, які займалися їх підробкою.

Утворення цього обліку було закріплено у Наказі МВС СРСР №197 від 10 червня 1980 року «Об эффективном использовании учетов поддельных медицинских рецептов на получение наркотических и сильнодействующих лекарственных средств и образцов почерка лиц, занимающихся их подделкой, в борьбе с распространением наркомании» [10, с. 233]. Інструкція наказу визначила порядок організації та ведення даного виду обліку, а ефективність його використання базувалася на взаємодії експертів-криміналістів із працівниками карного розшуку.

З кінця 60-х років ХХ ст. і до наших днів у вчених-криміналістів помітно зростає інтерес до інформації, яку отримують за допомогою лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини.

У 1964 році на кафедрі криміналістики Вищої школи Комітету державної безпеки СРСР було розпочато дослідження з відшукування надійного способу криміналістичного використання слідів запаху людини. Розробки, що проводилися авторським колективом у складі В.В. Безрукова, А.І. Вінберга, М.Г. Майорова і Р.М. Тодорова, закінчилися винаходом у 1965 році криміналістичного методу використання слідів запаху людини, який було названо одорологічним методом [11, с. 5].

На початку 80-х років ХХ ст., як експериментальна, була створена одорологічна лабораторія при УВС Вінницького облвиконкому, а також в інших республіках колишнього СРСР [11, с. 6]. Водночас досить очевидна недосконалість запропонованих у ті роки технічних засобів і методики застосування позалабораторного собаки-детектора як біологічного аналізатора запаху людини викликали широку дискусію у кримінально-процесуальній і криміналістичній науці про можливість використання результатів одорологічного методу як доказів за кримінальними

справами. Дискусія, у свою чергу, обумовила гостру потребу у розгорненні фундаментальних досліджень із вдосконалення цього методу. Імовірно, що з цієї причини одорологічна лабораторія у Вінницькій області призупинила свою роботу.

Однак наукові дослідження разом із методичними розробками в області одорології не припинялися. Протягом останнього десятиріччя XX ст. українські вчені В.Д. Басай, П.Д. Біленчук, В.М. Глібко, О.А. Кириченко, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтєвський досліджували властивості запахів людини та вдосконалювали їх класифікацію, розробивши методику з виявлення, фіксації та використання слідів запаху [12; 13].

У 1993 році головним управлінням карного розшуку МВС України було видано Інструкцію по вилученню та консервації запаху людини, яка призначалась для спеціалістів-криміналістів і працівників карного розшуку [14]. За словами авторів монографії «Основи одорології» В.Д. Басая та О.А. Кириченко, перша українська одорологічна лабораторія при НДЕКЦ МВС України у Вінницькій області почала свою роботу навесні 2001 року [11].

Наприкінці 80-х років XX ст. в ЕКВ м. Києва було розроблено ще один новий вид обліку – відеотека осіб, які взяті міліцією на облік та який згодом поширили у багатьох криміналістичних підрозділах [15, с. 64]. Наказом МВС України №140 від 9.03.92 р. «Про затвердження Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України» було закріплено цей вид обліку [10, с. 233].

Проте з плином часу стало зрозумілим про доцільність віднесення цього виду обліку не до експертних обліків, а до оперативних обліків карного розшуку, оскільки його ведення не передбачає застосування спеціальних знань і буде сприяти більш швидкій та ефективній перевірці за наявним масивом осіб.

У результаті реформування експертних підрозділів наприкінці 90-х років XX ст. діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України регулювалася новою відповідною Настановою, затвердженою Наказом МВС України № 682 від 30.08.99 р., якою ведення відеотеки у системі експертних обліків не передбачено [10, с. 233].

Наукові дослідження у галузі хімії, біології та молекулярної генетики дозволили вирішувати питання ідентифікації особи у ході розслідування кримінальних правопорушень за допомогою використання біологічних слідів людини сучасними

методами дослідження, насамперед методом ДНК-аналізу. На думку Н.М. Дяченко, «...молекулярно-генетична ідентифікація являє собою принципово новий тип наукового знання, що відкриває надійні перспективи для вирішення ідентифікаційних задач у кримінальному процесі та розвитку доказової бази» [16, с. 220].

За рішенням керівництва МВС України у 1992 році було створено ДНК-лабораторію, а у 2002 році у ДНДЕКЦ створено банк даних результатів ДНК-аналізу слідів біологічного походження, вилучених з місць скоєння нерозкритих особливо тяжких злочинів, для встановлення осіб злочинців, що їх вчинили [17, с. 169]. У теперішній час облік генетичних ознак людини передбачений Наказом МВС України №390 від 10.09.2009 р. «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» [18] та Наказом ДНДЕКЦ МВС України №19/50-227 від 19.09.2013 р. «Про затвердження Інструкції про порядок формування та використання автоматизованого обліку генетичних ознак людини». Функціонування обліку здійснюється з використанням інформаційно-пошукової автоматизованої системи «МС-Лаб».

Аналіз криміналістичної літератури дозволив дійти висновку про те, що першорядними передумовами виникнення криміналістичних обліків оперативно-розшукового призначення стали перші методи кримінальної реєстрації.

У дорадянський період визнання дактилоскопічного методу реєстрації як основного, а також формування дактилоскопічного обліку стало найважливішою передумовою створення у майбутньому інших видів криміналістичних обліків розшукового призначення. Запровадження дактилоскопічного методу у цілях реєстрації злочинців змінило спрямованість використання криміналістично-значущої інформації – суто довідкова доповнилися ще й активним пошуком осіб та об'єктів, що залишили сліди на місці вчинення злочинів з метою їх розкриття та розслідування.

Подальший інтенсивний процес виникнення та становлення нових видів криміналістичних обліків припадає на радянський період, коли в умовах все зростаючих потреб правоохоронних органів та розширення кола вирішуваних завдань, опановувалося використання нових видів слідів в експертних дослідженнях, що у свою чергу ставало закономірною передумовою виникнення нових видів криміналістичних обліків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рассейкин Д.П. Очерки истории уголовной регистрации / Д.П. Рассейкин. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. – 57 с.
2. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы / С.А. Ялышев. – Москва: Академия управления МВД России, 1998. – 139 с.
3. Лисиченко В.К. Питання вдосконалення криміналістичної реєстрації та правові межі застосування дактилоскопіювання мешканців України / В.К. Лисиченко // Криміналістичний вісник. – 2002. – Вип. 3. – С. 34-40.
4. Ищенко Е.П. Уголовная регистрация: Учебное пособие / Е.П. Ищенко, Е.И. Девиков. – Омск: Высшая школа милиции МВД СССР, 1986. – 98 с.
5. Рибалко Я.В. Експертні обліки як галузь криміналістичної техніки: етапи розвитку, завдання і зміст / Я.В. Рибалко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2001. – №1. – С. 212-219.
6. Тихенко С.Е. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет Советской власти / С.Е. Тихенко, В.К. Лисиченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – Вып. 4. – С. 7-34.

7. Герасименко С.Д. Картотека следов орудий взлома, изъятых с мест нераскрытых преступлений / С.Д. Герасименко // Экспертная практика. – Москва, 1976. – Вып. 8. – С. 8-13.
8. Снетков В.А. Актуальные проблемы криминалистической техники / В.А. Снетков // Экспертная практика. – Москва, 1981. – Вып. 18. – С. 44-49.
9. Разумов Э.А. Организация и ведение коллекций следов обуви / Э.А. Разумов // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1988. – Вып. 37. – С. 75-77.
10. Фатянова В.О. Криміналістичні обліки: історичний аналіз / В.О. Фатянова // Вісник НУВС. – 2005. – Вип. 31. – С. 230-234.
11. Басай В.Д. Основи одорології: Монографія / В.Д. Басай, О.А. Кириченко. – Івано-Франківськ, Сімик, 2002. – 580 с.
12. Салтевський М.В. Запахові сліди у слідчій практиці: Навч. посіб. / М.В. Салтевський, В.М. Глибко. – Київ: НМК ВО, 1992. – 48 с.
13. Биленчук П.Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений: учебное пособие / П.Д. Биленчук, Е.Д. Лукьянчиков, В.Д. Сало. – Киев : Укр. акад. внутренних дел, 1993. – 48 с.
14. Инструкция по изъятию, консервации запаха человека: РИО МВД Украины. – Киев. 1993. – 16 с.
15. Клименко Н.И. Обучение следователей возможностям информационно-поисковых систем – потребность практики / Н.И. Клименко, Н.И. Солодкий // Пути и методы совершенствования преподавания специализированных курсов криминалистики. – Киев, 1990. – С. 63-70.
16. Дяченко Н.М. Актуальні питання дослідження біологічних слідів людини методом ДНК-аналізу в розкритті та розслідуванні злочинів / Н.М. Дяченко // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 14-15 бер. 2003р.). – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – С. 220-225.
17. Дяченко Н.М. Встановлення особи за допомогою криміналістичних обліків ОВС України: сучасний стан та перспективи розвитку / Н.М. Дяченко, А.О. Полтавський // Теорія та практика судової експертизи і криміналистики. – 2003. Вип. 3. – С. 167-170.
18. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ МВС України № 390 від 10.09.2009 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 30.01.2016).